

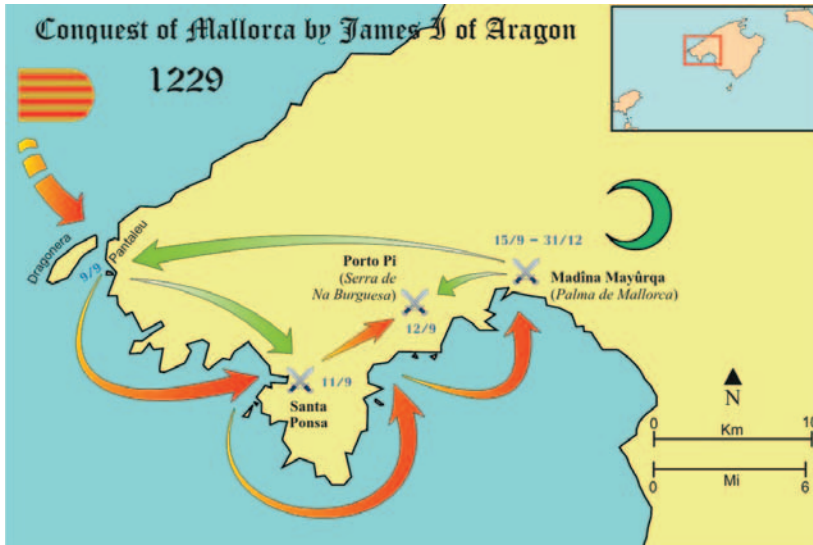
*Kungariket Mallorca –
ett medeltida rikets uppgång och fall*

I vår tid förknippar vi Mallorca med sol och bad. En och annan tänker kanske på Frédéric Chopin, fascinerande grottor och den ståtliga katedralen i huvudstaden Palma. Men hur många av oss är medvetna om att Mallorca har varit centrum i ett självständigt medeltida kungarike? Om historien tagit en annan vändning hade riket måhända fortfarande existerat. För sju sekler sedan föreföll det inte osannolikt att det merkantilt blomstrande väldet skulle få en lång historia. Nu blev det inte så. Kungariket Mallorca utvecklades till ett av historiens många ”fallna alternativ”, ett välde som av olika skäl – fientliga grannar, kungliga felsatsningar och ren otur – gick sin undergång till mötes samtidigt som digerdöden svepte fram över Europa.

*

Historien om det mallorcanska kungariket började med Jakob I, en av 1200-talets stora europeiska statsmän och krigare. Det är som det sistnämnda han har blivit ihågkommen: som katalanernas Jaume el Conqueridor och spanjorernas Jaime el Conquistador – Jakob Erövraren. Han föddes i Montpellier den 2 februari 1208 som ende son till den aragoniske kungen Peter II och drottning Maria. Fadern regerade över Aragoniska kronan, ett samlingsnamn för flera herravälden i nuvarande östra Spanien och södra Frankrike, områden som lydde under en gemensam kung men i övrigt var fristående från varandra. Juvelen i den aragoniska kronan var Katalonien med dess rika centrum Barcelona. Under 1200-talet blev detta en av Europas främsta handelsstäder, en kommersiell metropol vars borgerskap öppet utmanade Venedig och Genua i kampen mot Medelhavets handel. Men Katalonien var mer än så. Det var också de aragoniska kungarnas bas för expansion norrut, söderut och västerut, mot Sydfrankrike, Valencia och Medelhavets öar. Sydfrankrike var splittrat mellan flera små adliga herravälden, medan Valencia och Balearerna lydde under muslimerna. Eftersom även den franska kungamakten, som hade sin bas långt norrut, i Paris, sökte lägga under sig Sydfrankrike blev de franska och aragoniska kungarna naturliga fiender. Jakobs barndom präglades av osäkerhet och fara på grund av konflikten med Frankrike. Fadern Peter stupade mot franska korsfarare i slaget vid Muret 1213, varefter den unge Jakob överlämnades till påvens ombud och uppfostrades av tempelriddarna i Monzón. Efter att ha ägnat flera år åt att bekämpa bångstyriga ädlingar och rebelliska vasaller framstod emellertid Jakob I i slutet av 1220-talet som en ovanligt kraftfull och energisk monark.

Han erövrade Mallorca, Ibiza och Valencia, så att Aragoniska kronans välde kraftigt utökades i sydlig och östlig riktning. Därav ”Jakob Erövraren”.

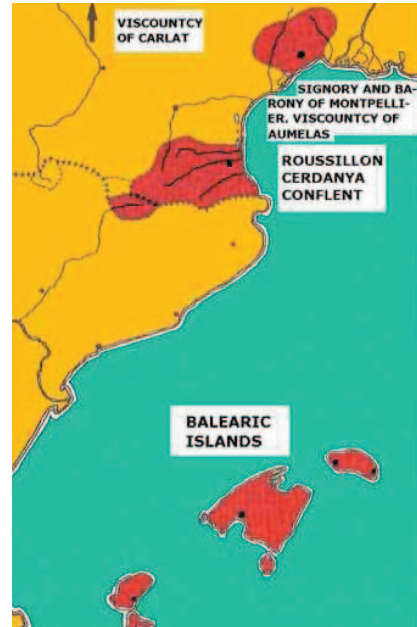

Jakob I gjorde mycket mer än erövra nya länder. Han sammanställde en lagsamling för att kontrollera handeln till sjöss och var aktiv på det kulturella planet. Som exempel kan nämnas att han lät bygga katedralen i Lleida, beskyddade universitetet i Montpellier, grundade en högskola i Valencia och gynnade den katalanska litteraturen. Jakob skrev själv – eller åtminstone dikterade – en självbiografi på katalanska, *Libre dels fets*, och en ordspråksbok med citat från kristna, judiska och muslimska vishetslärare. År 1263 presiderade han över en ryktbar religionsdebatt i Barcelona mellan en judisk rabbin och en lärd kristen.

Även på det amorösa området var Jakob I en intensivt verksam monark. Han var gift tre gånger och hade flera älskarinnor. Både inom och utanför äktenskapet fick han många barn. Jakobs andra gemål, Yolanda, dotter till den ungerske kungen Andreas II, gav honom tio barn, däribland sönerna Peter (f. 1240) och Jakob (f. 1243). År 1262 lät kungen skriva ett testamente till förmån för båda dessa söner, ett testamente som justerades åtskilliga gånger för att få sitt slutliga utformande i Montpellier 1272. Huvudpunkten var att det väldiga riket skulle skäras upp i två delar. Aragonien, Katalonien och Valencia testamenterades till Peter, medan sonen Jakob fick en uppsättning geografiskt utspridda territorier som erhöll det latinska namnet *regnum Maioricarum et insulae adiacentes*, "kungariket Mallorca och intill liggande öar". Testamentet stipulerade att kungen av Mallorca framledes skulle vara vasall under Aragoniens krona. Jakob måste alltså svära trohetsed till Peter för rätten att styra sitt eget nybildade kungarike.

*

När Jakob Erövraren avled i Valencia den 27 juli 1276 tillträdde bröderna sina respektive riken. Jakob kröntes i september och antog regeringsnamnet Jakob II av Mallorca. Vid denna tid omfattade kungariket de baleariska öarna Mallorca, Ibiza och Formentera, de två grevskapen Roussillon och Cerdagne vid Pyrenéerna samt tre områden långt in i nuvarande Frankrike: staden Montpellier, det närliggande baroniet Aumelas och vicegrevskapet Carlat i Auvergne. Palma de Mallorca var huvudstad i övärlden, Perpignan på fastlandet. Därtill kom möjligheten att även införliva Menorca i kungariket, men 1276 var denna ö ännu självständig under en muslimsk dynasti som sedan 1231 stod i vasallförhållande till Aragonien. (I januari 1287 erövrades ön slutgiltigt av aragoniska trupper, varpå ön anslöts till Mallorca.)

Kungarikets största styrka, men samtidigt dess största svaghet, var dess besynnerliga geografi. Handelsläget var utomordentligt gott, med goda hamnar och baser både på fastlandet och på öarna. Det politiska läget var desto besvärligare. För att hålla ihop de små regionerna och öarna var Jakob II tvungen att förlita sig på lokala krafter och helst befinna sig på resa kors och tvärs över västra Medelhavet för att minska risken för uppror och bekämpa de lokala ämbetsmännens korrupktion. En annan svaghet var tvånget att erkänna Aragoniska kronans överhöghet. Jakob II hade till en början inga planer på att buga sig inför brodern Peter och överlämna tribut, men 1279 måste han erkänna sitt underläge och acceptera faktum.

Fiendskapen mot brodern Peter präglade Jakobs politik under de år som följde. Broderns ovän blev Jakobs vän. Eftersom de aragoniska härskarnas arvförande var kungen av Frankrike kom Jakob att orientera sig mot denne i förhoppning om att alliansen skulle göra det möjligt för honom att kasta av sig oket och bli helt självständig. Det dröjde inte länge förrän det interna-

tionella läget frambesvor ett lägligt krig. Den franske prinsen Karl av Anjou hade erövrat Sicilien 1266, och nu tyngdes ön av skatter. På annandag påsk 1282 reste sig invånarna i Palermo i ett våldsamt uppror och massakrerade sina hatade franska herrar, en händelse som har gått till historien som "sicilianska aftonsången". Kort tid senare övertog Peter av Aragonien Sicilien och drog in ön under den egna familjens välde. Detta vållade ursinne i Rom,

där påven Martin IV var rasande över att den stora ön – som formellt var ett påvligt län – hade ryckts ur hans och hans franska vänners händer. Kung Filip III av Frankrike fick påvens välsignelse att leda ett korståg mot Aragonien, vars kung bannlystes.

När de franska arméerna ryckte söderut genom Roussillon 1284 allierade sig Jakob II av Mallorca med fransmännen. Korståget skulle bli hans medel för att vinna självständighet. De förbundna mötte hårt motstånd men var till en början segerrika. Gerona erövrades 1285. Sedan vände krigslyckan. I slaget vid Les Formigues krossades den franska flottan. På landbacken gick det lika illa. Invasionsarmén drabbades av dysenteri och led svåra militära motgångar. Filip III avled i Perpignan i oktober. Påföl-

jande månad dog även Peter, som efterträddes av sonen Alfonso III. Den nye aragoniske kungen utnyttjade genast segern till att annektera Mallorca och Ibiza. Det var i detta läge som även det muslimska Menorca underkuvades.

Jakob II:s militära äventyr hotade att utplåna det unga kungariket, men han räddades genom sin allians med påven och Frankrike. Efter långa förhandlingar slöts freden i Anagni den 24 juni 1295, varvid han återfick öarna. Formellt återinsattes han på tronen 1298. Därefter var Jakob II betydligt mer försiktig än tidigare. Ända till sin död sökte Jakob stärka sitt territoriellt splittrade välde genom förnuftiga och vittsyftande reformer snarare än genom politiska vågspel. Han gynnade nyodlingen, ökade de kungliga inkomsterna och den kungliga kontrollen av riksförvaltningen, öppnade diplomatiska relationer med muslimska härskare i Nordafrika, stärkte kungamakten på adelns och kyrkans bekostnad och lät bygga många palats och slott. Bland Jakob II:s byggnadsprojekt kan nämnas palatset i Perpignan och katedralen i Palma de Mallorca. År 1301 gav han riket ett eget myntväsen.

*

I äktenskapet med den sydfrenska adelsdamen Esclaramunda av Foix hade Jakob II sex barn, däribland sönerna Jakob, Sancho och Ferdinand samt dottern Sancha, som gifte sig med Robert av Neapel. Eftersom den äldste sonen Jakob valde att inträda i kyrkans värld och bli franciskanbroder efterträddes fadern år 1311 av den näst äldste prinsen, Sancho I. Sancho, eller Sanç, som han kallades på sitt katalanska modersmål, var ingen krigarkung. Tillnamnet "den fredlige" vittnar om att han insåg kungarikets bräcklighet och aktade sig för att riskera allt i en kamp för ära och ryktbarhet på slagfältet. Dessutom hade han nog med bekymmer som det redan var,

eftersom de förmögna borgarna i Palma de Mallorca strävade efter självstyre från kungamakten. På flera punkter tvingades Sancho kompromissa med sina oppositionella undersåtar. Ett ännu allvarigare problem var att äktenskapet mellan Sancho och Maria av Neapel var barnlöst. I och med detta riskerade hela kungariket Mallorca att övergå till den aragoniske kungen vid Sanchos död. För att undvika att detta skedde såg sig kungen om efter syskon och syskonbarn, men det var lättare sagt än gjort eftersom brodern Ferdinand hade emigrerat till Italien och blivit indragen i en livsfarlig kamp om makten över södra Grekland. Ferdinand sökte först lyckan som fältherre under

kungen av Sicilien, som skickade honom till Grekland för att stärka det aragoniska inflytandet i östra Medelhavet. Efter växlande krigslycka och en tid i fångenskap återvände Ferdinand till Sicilien 1313 och utnämndes till herre av Catania. Vid denna tid lärde han känna Margareta av Villehardouin, en maktlysten kvinna som menade att hon var rättmätig härskarinnna över furstendömet Achaea på Peloponnesos. Ferdinand gifte sig med hennes dotter Isabella och lovade hjälpa dem att återfå familjens furstendöme. Eftersom både Margareta och Isabella avled redan 1315 övergick rättigheterna till Achaea till Ferdinands och Isabellas späde son Jakob. På hösten samma år invaderade Ferdinand Peloponnesos för att tillskansa sig sonens furstendöme. Till en början hade han framgång, men den 5 juli 1316 stupade han i slaget vid Manolada.

Sancho I:s bästa alternativ var alltså att testamentera riket till brorsonen Jakob, en liten pojke som redan var indragen i en farlig grekisk maktkamp. Det var ingen bra lösning, men det var bättre än att överlämna Mallorca till kungen av Aragonien. När Sancho avled år 1324 uppsteg följaktligen den blott nio år gamle Jakob III på tronen.

Förmyndarregeringen för barnkungen hade som största och viktigaste uppgift att säkra rikets överlevnad. Sancho efterlämnade en stor skuld till kungen av Aragonien, vilket denne utnyttjade för att hävda tronanspråk. År 1325 betalades hela lånet tillbaka. I och med detta räddades riket ur den akuta krisen, men återbetalningen ödelade Mallorcas statsfinanser. Jakob III tvingades leva i skuggan av storebror Aragonien och anpassa sig efter de beslut som fattades i Barcelona. När den aragoniske kungen gick i krig mot Genua (1329–1336) tvingades kungen av Mallorca delta, trots att detta innebär att viktiga marknader gick förlorade för rikets köpmän. Efter som ekonomin redan var hårt ansträngd måste Jakob III uppfinna nya skatter och ytterligare huns undersåtarna, i synnerhet den judiska befolkningen, som redan tidigare hade fått känna på kunglig onåd.

Nu levde kungariket Mallorca på lånad tid. Den aragoniske monarken var väl medveten om sitt militära övertag. Kataloniens köpmän eggade på honom: de led skada av konkurrensen från Mallorca och de tullar de måste betala när de handlade på grannrikets marknader. Dessutom låg Mallor-

ca i vägen för den aragoniske kungens medelhavsambitioner. Peter IV av Aragonien ville utsträcka sin dynastis välde ända bort till Grekland, något som var omöjligt så länge kungariket Mallorca blockerade sjövägarna. I maj 1343 genomförde Peter IV den sedan länge planerade invasionen av Balearerna. Öarna erövrades fort, och 1344 lät Peter högtidligt förklara att de hädanefter aldrig skulle åtskiljas från fastlandet. År 1345 följde han upp segern med en lyckosam invasion av Roussillon och Cerdagne. Jakob III förlorade på kort tid samtliga besittningar utom de små territorierna i nuvarande Frankrike, där Montpellier var hans främsta tillgång. År 1349 sålde han dem till franske kungen för att få pengar. Sedan satsade han allt på ett kort genom att återvända till Mallorca i ett desperat försök att återvinna öriket. Tillfället var väl valt. Digerdöden hade lamslagit Peter IV:s välde föregående år och kungen hade stora problem med upprors- och intrigmakare på fastlandet. Även Mallorca hade drabbats hårt av pesten. Den 3 maj 1348 hade invånarna på Mallorca förklarat att bristen på kungliga trupper gjorde att de inte längre

kunde värja sig mot sjöröwares anfall och att det i princip stod härskarna i Nordafrika fritt att lägga under sig ön, om de bara ville. Peter hade svarat med att endast sända två skepp till öbornas hjälp – han hade inte råd med mer. I mars 1349 gav han folket på Ibiza rätt att själva utrusta krigsskepp till öns försvar.

Men digerdöd och nordafrikanska pirater var lågprioriterade jämfört med hotet från Jakob III. När invasionen kom reagerade myndigheterna med full kraft. I slaget vid Lluçmajor, på fältet nordöst om staden, den 25 oktober 1349 miste Jakob III både rike och liv. Kungariket Mallorca upphörde att existera.

*

Sett i efterhand kan kungariket Mallorcas undergång verka förutbestämd. Riket var en anomali, ett misslyckat projekt med usla förutsättningar. Redan utgångsläget – ett territoriellt splittrat välde vars monark var vassal under både Aragonien och dess dödsfiende Frankrike (via innehavet av Montpellier) – borgade för katastrof. Dessutom var de kulturella banden mellan ö och fastland starka. När den kungliga regimen år 1365 förklarade att folket på Mallorca var katalaner och att riket var en del av Katalonien – *los mallorquins e poblats en aquella illa sien cathalons naturals, e aquell regne sia dit part de Cathalunya* – hade man onekligen en poäng.

Men detta är ett efterklokt sätt att resonera. Att döma ut kungariket Mallorca på sådana grunder är anakronistiskt. På medeltiden var den här typen av splittrade dynastiska välden fullständigt normala. Inte sällan var det slumpen – kungliga födslar, dödsfall, olyckor, etcetera – som avgjorde vilket rike som överlevde och vilket som dog. Eftersom våra dagars institutioner saknades vilade maktutövningen i de enskilda individernas händer. En kraftfull och duglig individ kunde erövra hela länder, som i fallet med Jakob I. Under en svag individ kunde ett imperium gå under.

Det var också fullt möjligt för ett rike att starta om, att börja på nytt. Ättlingarna till stupade eller undanskuffade monarker glömde ej familjens gamla rättigheter. Så var inte heller fallet när det gällde Mallorca. Efter katastrofen den 25 oktober 1349 begravdes Jakob III först i Lluçmajors egen kyrka, men senare förflyttades hans kvarlevor till katedralen i Palma de Mallorca. Han var den siste kung av Mallorca som verkligen regerade över landet. Men han var inte den siste som försökte göra det. Den stupade kungen efterlämnade en son, även han döpt till Jakob, som fängslades efter slaget vid Lluçmajor och hölls under sträng uppsikt i Barcelona. Peter IV av Aragonien hade goda skäl att inte släppa honom ur sikte. Jakob ”IV” av Mallorca var ett dödligt hot mot hans medelhavsimperium. Om Jakob ”IV” kunde finna allierade var det bara en tidsfråga innan han skulle söka återta det kungarike fadern förlorat.

År 1362, när han var i 26-årsåldern, rymde Jakob ur fångenskapen och tog sig till Neapel. Här regerade Johanna, en barnlös drottning som blev förtjust i den unge prinsen från Balearerna. Den 26 september 1363 gifte hon sig med Jakob, som fick titeln hertig av Calabria. Äktenskapet var ingen succé och resulterade inte i barn, men det gav Jakob en bas för att återerövra Mallorca.

Första försöket misslyckades. Jakob led nederlag och flydde till Bordeaux, som vid denna tid hölls av engelska trupper. Det passade exilkungen utmärkt, eftersom engelsmännen hade haft stora framgångar i hundraårskriget mot Frankrike och var bästa möjliga allierade. Han anslöt sig till den engelske tronföljaren Edvard, känd som "Svarte prinsen", och deltog i dennes intervention i det pågående inbördeskriget i Kastilien. Sedan hade han otur. I Valladolid blev Jakob allvarligt sjuk och tillfångatogs av Henrik av Trastamara, en av de kastilianska tronpretendenterna. Johanna friköpte honom och såg till att han kom lyckligt hem till Neapel, men det dröjde inte länge förrän Jakob gav sig av på nästa äventyr.

Den här gången allierade han sig med Henrik av Trastamara, som just hade börjat kriga mot Peter IV av Aragonien. Både Henrik och Peter hade ju hållit Jakob fängslad, och det föreföll exilkungen utomordentligt att de båda kungarna nu började bekriга varandra. Genom att ställa sig på Henriks sida hoppades han kunna återta åtminstone Roussillon och Cerdagne. Men han räknade fel. Henrik och Peter slöt fred efter engelsk medling och de aragoniska trupperna krossade Jakobs egen invasion 1374. Exilkungen flydde till Kastilien, där han avled i Soria den 20 januari 1375. Det är okänt huruvida han dog en naturlig död eller blev förgiftad.

Tronrättigheterna gled därmed över till Jakobs syster Isabella, som antog namnet Elisabet I av Mallorca. Hon hade 1358 gift sig med markis Johan II av Montferrat, ett område i Norditalien, och fått fem barn. Senare gifte hon sig i hemlighet med en tysk baron, Konrad von Reischach zu Jugnau, och fick en son även med honom. Men ingen av makarna och sönerna kunde hjälpa henne återfå familjens förlorade kungarrike. Med Isabellas död i Frankrike 1406 slocknade det sista hoppet att återskapa det medeltida kungariket Mallorca.

*

Riket är måhända borta, men det har inte saknats pretender till den svunna tronen. Historien om dessa är stor nog för att fylla en egen artikel. År 1410 avled kung Martin I av Aragonien. Eftersom han saknade arvs-

berättigade barn och inte hade utsett efterträdare drabbades Aragoniska kronan av en tronföljdskris. Konflikten löstes år 1412 genom att en grupp stormän åsidosatte successionsordningen, som stadgade manlig primogenitur (förstfödslorätt), till förmån för en prins av det kastilianska huset Trastámara, som uppsteg på tronen. Andra ättlingar till det gamla aragoniska kungahuset fortsatte dock att hävda legitima tronanspråk. Detta gäller i synnerhet ättlingarna till Jakob I:s barn i dennes tredje äktenskap (med Teresa Gil de Vidaure), Jakob av Xèrica (d. 1285) och Peter av Ayerbe (d. 1318). De släktgrenar som stammar från Peter av Ayerbe har överlevt in i nutiden och äger enligt internationell rätt legitima tronanspråk. Den nuvarande huvudmannen för kungahuset är HKH don Francesco Paternò Castello (f. 1964). Han är, enligt officiell titulatur, ”prins av Emmanuel, hertig av Perpignan, och genom Guds nåd och arvsrätt, legitim pretendent till Aragoniens, Mallorcas och Siciliens troner”.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Dick Harrison', written in a cursive style.

Dick Harrison